THE POETICS OF THE FANTASTIC IN MIRCEA ELIADE'S PROSE

Nicoleta DUMITRACHE (HENȚ)
"Aurel Vlaicu" University of Arad

Abstract: This article is a brief presentation of the concept of fantastic poetics in Mircea Eliade's work. It emphasises the importance of fantastic poetics and the way this concept influenced the author's way of thinking and writing. Eliade's literature is one of different mysteries and ambiguities, fact that makes it difficult to undrestand and to analyse. Eliade was preocupied with the elements of sacred and profane, this two elements being a very important key of his work.

Keywords: fantastic, poetics, esthetics, myths, mythology, ambiguity, sacred, profane.

Fantasticul este o categorie estetică care se manifestă în literatura cultă şi care înfăţişează lumi, personaje şi întâmplări neobişnuite ce nu aparţin realităţii. Această estetică este, în general, de factură anticlasicistă, fiind orientată spre libertatea şi eliberarea imaginaţiei creatoare de limitele ei raţionale.

În literatura română primul scriitor preocupat de fantastic a fost Mihai Eminescu; el şi-a manifestat interesul pentru mitologie şi fabulos şi a introdus în literatura română anumite teme şi motive, dar şi o dimensiune metafizică atât prin proza sa, cât şi prin poemele: *Luceafărul, Memento mori, Rugăciunea unui dac, Scrisoarea I*. Caragiale a avut şi el preocupări pentru fantastic, dar spre deosebire de Eminescu, care s-a axat pe meditaţia filosofică, el se va preocupa de fabulosul folcloric specific românesc, miraculosul mitico-magic şi credinţele populare filtrate printr-o perspectivă realistă (*La hanul lui Mânjoală, Calul dracului, Kir Ianulea, Abu-Hassan, La conac*).

Având ca precursori pe cei doi, Mircea Eliade va aborda în opera sa ambele direcţii ale fantasticului, reuşind să îmbine în mod original cele două abordări anterioare: dimensiunea metafizică şi cea mitică care vor fuziona perfect în opera eliadescă. Fantasticul a devenit o obsesie pentru Eliade încă din copilărie, căci evadarea din cotidian în imaginaţie îi creează o nouă zonă de confort intelectual. Însă ceea ce e interesant de remarcat este faptul că tentaţia fantasticului îl va bântui întreaga lui viaţă. Imaginarul, lumea paralelă în care putea evada pentru a-şi găsi adesea echilibrul în arta scrisului îi conferă autorului puterea de care avea nevoie pentru a pune pe hârtie idei originale îmbinate cu concepţii filosofice şi propria teorie asupra fantasticului.

Admiraţia lui pentru Eminescu răzbate din multe nuvele fantastice; adesea acestea au fost interpretate ca replici la proza fantastică eminesciană (nuvela *Şarpele* a fost interpretată ca replică la *Cezara, Domnişoara Christina* ca replică la *Luceafărul*) datorită numeroaselor trimiteri din cele două nuvele eliadeşti la nuvelele eminesciene.

Teoria lui Eliade despre fantastic are la bază camuflarea sacrului în profan. Semnificaţiile ascunse sunt specifice prozei fantastice eliadeşti; prin utilizarea semnificaţiilor, Eliade considera că cititorul modern şi-ar putea găsi drumul spre literatură cizelându-şi gustul pentru mister şi, astfel, ar putea redobândi pasiunea pentru lectură.

Perspectiva eliadescă asupra literaturii fantastice este derivată din ideea că lumea a fost desacralizată datorită evoluţiei ştiinţelor pozitive şi, prin acest aspect, sacrul a rămas codificat în lumea reală nemaipermiţând decât o decodificare parţială, sau făcând acest lucru din ce în ce mai greu accesibil. El consideră că omul este un prizonier al Timpului Istoric; această obsesie va deveni o constantă în romane precum *Întoarcerea din Rai*, *Huliganii* sau

BDD-A21988 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:37 UTC)

unele nuvele. Concepţia despre dialectica disimulării sacrului în profan se reflectă puternic în scrierile sale accentuând ideea că omul contemporan se prăbuşeşte sub imperiul faptelor istorice deoarece trăieşte într-un univers lipsit de semnificaţii transistorice (care sunt camuflate de istorie) şi astfel devine incapabil să găsească o semnificaţie căzând sub incidenţa timpului istoric. În lumea reală istoricul e înlocuit de transistoric şi, implicit, obişnuinţa e înlocuită de extraordinar. Astfel, realitatea nu e decât aparent banală şi sensul ei ascuns se dezvăluie doar celor ce ştiu să vadă. Misterul se întinde în jurul nostru, depinde doar de fiecare dintre noi să avem capacitatea de a-l descoperi. E ca în *Noaptea de Sânziene* când cerurile se deschid, dar doar pentru cei ce ştiu să vadă. El crede cu toată convingerea că fantasticul nu va pieri niciodată.

Eliade va relua de-a lungul existenţei sale teoria despre camuflarea sacrului în profan. El a fost preocupat de inserarea fantasticului în viaţa reală şi, având ca scop evidenţierea acestui aspect, scrierile sale vor fi dezvoltate pe planuri multiple. Accentuând ideea ieşirii din timp, Eliade concepe adesea universuri paralele în care timpul şi spaţiul se supun unor alte coordonate. Astfel, în concepţia sa, literatura fantastică, creatoare de universuri paralele, reprezintă un paşaport pentru viitor. Prin toate personajele sale, Eliade va căuta noi semnificaţii, va încerca să descifreze taine şi coduri inaccesibile muritorilor care să-i conducă spre descifrarea misterelor. Accesul la sacru este posibil doar pentru cei aleşi, ceilalţi – personaje care nu reprezintă eroi – rămân sub mantia mediocrităţii neavând acces la sacralitate.

În microromanul *Pe stada Mântuleasa*, sacrul este camuflat în profan, dar şi în cotidian; asistăm la investigaţii ale copiilor preocupaţi de descifrarea unor semne a căror semnificaţie e ascunsă în realitate. Semnificaţii ascunse întâlnim şi în *Noaptea de Sânziene*. Dimensiunea filosofică şi metafizică a romanului e evidenţiată prin intermediul personajelor care filosofează adesea pe tema timpului şi a existenţei umane. De altfel, dimensiunea filosofică este cea care dă adâncime operei lui Mircea Eliade, căci fenomenul ieşirii din timp şi-a găsit în autor un adevărat teoretician (a se vedea *Nopţi la Serampole, Nouăsprezece trandafiri, Secretul doctorului Honigberger, La tigănci* etc).

Naraţiunea eliadescă abundă în semnificaţii şi ambiguităţi, după cum autorul însuşi mărturisea în *Jurnal*: „(…) să vezi semnele, sensul ascuns, simbolurile, în suferinţele, depresiunile, secătuirile de zi cu zi. Să le vezi şi să le citeşti chiar dacă nu sunt acolo, dacă le vezi, poţi să construieşti o structură şi să citeşti un mesaj în curgerea amorfă a lucrurilor şi în fluxul monoton al faptelor istorice”[1]. Hăţişul narativ este pavat cu veşnice labirinturi create cu scopul de a-l deruta pe cititor, de a-l transforma într-un Ulise aflat mereu în căutarea adevărului şi de a spori şi mai mult misterul. Cititorul devine astfel implicat în naraţiune 100% şi, prin această implicare, treptat se va transforma într-un erou care parcurge nu numai literatura fantastică, ci şi o întreagă dimensiune a cunoaşterii, redescoperindu-se mereu şi mereu.

Eliade introduce în literatura română pentru prima data misterul unei lumi noi şi necunoscute: India. El este cel care, intrând în contact direct cu ţara vedelor şi upanişadelor, o introduce în conştiinţa poporului român, îi descifrează sau încifrează tainele (dar oferă în acelaşi timp şi cheia descifrării lor). Semnificaţiile culturii şi spiritualităţii indiene ni se dezvăluie prin exerciţii de imaginţie şi filosofie, căci Eliade a descoperit cheia pentru ieşirea din timp, deci înfruntarea timpului concret: prin yoga, el reuşeşte să pătrundă în alte dimensiuni, necunoscute, evadând din cotidian. El face distincţia între filosofia europeană şi gândirea indiană specificînd diferenţa uriaşă dintre cele două abordări ale fiinţei: în cultura europeană fiinţa trăieşte sub incidenţa timpului istoric, în timp ce în gândirea indiană omul nu

[1] Mircea Eliade, *Jurnal I*, Editura Humanitas, Bucureşti,1993, p. 359 – 360.

BDD-A21988 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:37 UTC)

este supus unei condiţionări, ci este mai degrabă lăsat să tindă către libertatea absolută, spontaneitate şi integrare în ierarhia cosmică – lucru posibil de realizat doar prin meditaţie şi prin practicarea tehnicilor yoga. El face referiri la aceste aspect şi în studiile despre yoga, dar şi în *Jurnal*, afirmând că scopul spiritualităţii indiene este dat de atingerea libertăţii absolute; în cultura indiană această perfecţiune poate fi atinsă de oricine, nefiind condiţionată de ceva anume.

Camuflarea sacrului în profan şi imposibilitatea recunoaşterii imediate a miracolului vor deveni temele favorite ale lui Eliade în abordarea scrierilor sale. Fantezia se manifestă în imaginar atât de concret încât lumea creată pare la fel de reală ca însăşi realitatea concretă. La Eliade sacrul este adesea camuflat în fantastic şi elaborarea unei teorii a sacrului îi este la îndemînă fiind adesea dezvoltată în opera sa. Atât sacrul, cât şi profanul reprezintă două faţete ale aceleiaşi monede, două perspective paralele de a exista în acest univers. Pentru a putea explica fenomenul de *sacralitate*, Eliade recurge la termenul de *hierofanie* (a se arăta ceva sacru). Hierofania se poate manifesta sub o formă fundamentală care presupune prezenţa sacrului într-un obiect comun (o floare, o bancă, o uşă etc.), sau sub forma supremă: prezenţa lui Dumnezeu în fiul său, Isus, un mister care nu poate fi desluşit. Paradoxul se naşte atunci când obiectul în care s-a manifestat sacrul se transformă în altceva, însă, în acelaşi timp el rămâne exact la fel pentru mediul din care face parte. Hierofaniile se găsesc peste tot în opera lui Eliade, iar personajele sale, care se văd nevoite a-şi transcede condiţia umană, au sarcina de a descifra semnificaţiile.

Eliade vorbeşte adesea despre „omul nou", omul modern care nu trăieşte în funcţie de religie, de sacru, ci în funcţie de istorie, el „fuge de Absolut, ocoleşte unităţile pure şi relaţiile dintre ele, neputând găsi purul, care nu poate fi căutat, ci revelat, ca real sau adevăr"[2], spre deosebire de omul religios, arhaic pentru care sacrul reprezenta realitatea absolută.

Ieşirea de sub teroarea istoriei şi intrarea în dimensiunea fantastică reprezintă un fapt cunoscut atât de exegeţii, cât şi de cititorii lui Eliade. Acest aspect a fost valorificat la maximum în opera eliadescă, din această perspectivă Eliade fiind un deschizător de drumuri. Eliade nu numai că a folosit miturile în crearea unor universuri fantastice, dar a creat ceea ce se poate numi o prelungire a lor în literatura română prin construirea acestor universuri paralele. El considera că opera literară nu este altceva decât o modalitate de a accede la o formă de cunoaştere a lumii şi, de aceea, el credea cu toată fiinţa lui că literatura fantastică va dăinui peste timp. Convingerea lui în ceea ce priveşte deschiderea drumului spre literatură viza tocmai ideea degradării mitologiei. Eliade a luptat pentru repunerea în drepturi a naraţiunii vizând demnitatea metafizică a acesteia. A dat mitului o abordare originală pe care a modelat-o după bunul său plac fundamentând lumea pe baza sacrului. Pentru Eliade literatura se transcrie în mitologia omului modern care, nemaiavând conştiinţa sacrului, se refugiază în imaginaţie. În viziunea lui, literatura este urmaşa mitologiei; ea are funcţia de a povesti întâmplări de o importanţă majoră a ceea ce a fost cândva. Poate cel mai grăitor fragment în acest sens a fost scris chiar de autorul însuşi când încerca să explice în *Jurnal* punctul lui de vedere despre *La ţigănci*: „Am impresia că nu s-a înţeles lucrul esenţial: povestirea aceasta nu «simbolizează» nimic, adică nu transformă realitatea imediată într-un cifru. Nuvela fondează o lume, un univers independent de geografia şi sociologia Bucureştiului de prin 1930 – 1940. Nu trebuie căutat la ce se referă în realitatea care ne este accesibilă nouă, diferitele episoade, nici ce reprezintă cutare sau cutare personaj. Este prezentarea unui univers nou, inedit, cu legile lui proprii, şi această prezentare constituie un act de creaţie, nu numai în înţelesul estetic al expresiei. Pătrunzând în acest univers, învăţând să-l cunoşti, savurându-l – ţi se revelează ceva. Problema care se pune criticului nu este cum

[2] Petre Ţuţea, *Mircea Eliade*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 75.

BDD-A21988 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:37 UTC)

să interpreteze mesajul pe care-l ascunde realitatea, ci, mai precis, această nouă specie de realitate care mi se dezvăluie citind aventura lui Gavrilescu”[3].

Mitologia stă la baza literaturii, iar narațiunea face parte din ființa umană. Așa cum viața este formată din clipe, destinele oamenilor sunt formate din întâmplări. Mircea Eliade consideră că scrisul potențează creativitatea mitică, însă este dezamăgit de lipsa semnificațiilor din domeniul literaturii. Că Eliade are la baza operei sale universul miturilor știm, însă ceea ce știm mai puțin este faptul că el a fost și creator de mituri: astfel, el a creat mitul cetății și mitul patriei. Ioan Petru Culianu îl consideră pe Eliade ca fiind printre cei mai mari creatori de mituri ai secolului al XX-lea.

Trebuie specificat faptul că Eliade își dorea să fie un scriitor autentic și autenticitatea este una din trăsăturile de bază ale ale operei sale. Îmbinând fantasticul cu tehnica narativă bazată pe sugestie, Eliade transmite un mesaj cifrat pe care îl supune răbdării cititorului pentru a fi decriptat.

Adesea operele sale au fost interpretate de exegeți din diferite perspective; aceștia au ajuns uneori la concluzii mai puțin avizate și Eliade însuși a oferit chei pentru decriptarea mesajului textului (a se vedea viziunea lui despre *La țigănci*!). De aceea putem considera textele eliadești ca adevărate provocări inaccesibile uneori chiar și publicului avizat. Ca și Borges, Eliade a fost un creator de mister care a fascinat și continuă să o facă mișcându-se „între legendă și mit, în folclor miticul și magicul împletindu-se epic, indistinctul ținând de fantastic, care atrage prin forța închipuirii concretul, fabulosul și misticul, omul, nu zeul, stand în centrul plăsmuirilor magice, ca-n știința modernă a naturii”[4].

Eliade folosește discursul fantastic ca pe o șansă de creație având conștiința importanței utilizării semnificațiilor în narațiunea fantastică în ideea de a oferi o viziune nouă cititorului implicit și, prin acest aspect, „determinându-l pe lector să-și modifice el însuși perspectiva de percepție asupra lumii”[5].

Gândirea estetică a lui Eliade are la bază gândirea lui Ananda K. Coomaraswamy (mare istoric indian al artei) și a lui Rudolf Otto care au studiat prezența elementelor de sacralitate în artă. Eliade a căutat să valorifice această normă estetică a sacralității artei studiind aceste aspecte „din interior”, însă ea a fost detronată ulterior de fenomenul desacralizării și a afirmării conceptului de autonomie a artei; totuși, aceste aspecte l-au ajutat pe Eliade să înțeleagă și să pătrundă spiritul artei moderne dintr-o perspectivă diferită. În gândirea lui „arta” și „frumosul” vor căpăta o dimensiune metafizică, spirituală specifică îndeosebi culturii orientale. Astfel, el a încercat să integreze această estetică de tip oriental în viziunile sale moderne.

Arhetipurile, miturile și simbolurile sunt concepte cu care Eliade operează în opera sa. Universurile imaginare nu sunt altceva decât simboluri arhetipale eterne prin care ia naștere creația literară. Scenariile arhetipice ca androginul sau „zeița mamă” alcătuiesc actul de creație, căci Eliade vede sensul esențial al arhetipului sub aspectul modelului exemplar. El interpretează viața și istoria în termeni de modele exemplare, adică *patterns* ce supraviețuiesc sub diferite camuflaje (concepție dezvoltată și de C. G. Jung).

Gândirea estetică a lui Eliade este, de asemenea, ancorată în ideea de reîntoarcere la originar (mitul eternei reîntoarceri), iar literatura are o structură arhetipală, mitică, folclorică. Spiritul său creator stă sub auspiciile originalului, arhaicului și preistoriei culturale românești, iar valorile sale interioare au fost centrate pe creație, pe opera literară și științifică.

Eliade a reușit, oarecum, prin dimensiunea creației și a autobiografiei sale să se concretizeze în propriul arhetip bazat pe modelul exemplar, așa cum aprecia Adrian Marino în

[3] Mircea Eliade, *Jurnal I*, p. 585 (însemnare din 5 martie 1968).
[4] Petre Țuțea, *op. cit.*, p. 27.
[5] Ioan Vultur, *Semnificația fantasticului la Mircea Eliade*, în „Orizont”, an XXXIII, nr. 10, ‹732›, 12 martie 1982, p. .3.

BDD-A21988 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:37 UTC)

Hermeneutica lui Mircea Eliade: „fondul profund autobiografic, programul creației personale, mesianismul mesajului spiritual transformă pe Mircea Eliade în propriul său arhetip. Modelul exemplar al noului tip de scriitor român devine așadar el însuși, formulat la o înaltă tensiune și elevație. Documentul cel mai tipic al acestei mentalități constructiv-vizionare, critice și patriotice, dominat de o mare voință de creație și de recuperare a timpului pierdut, de a face «tot» și cât mai repede posibil, este *Anno Domini*, unul dintre cele mai frumoase, dacă nu cel mai «frumos» manifest personal din întreaga literatură română”[6].

Bibliografie:

Eliade, Mircea, *Jurnal I*, Editura Humanitas, București,1993.

Handoca, Mircea, *Câteva ipostaze ale unei personalităţi proteice*, Editura Minerva, Bucureşti,1992.

Handoca, Mircea, *Viața lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.

Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Critica. Eseul*, Editura Aula, Braşov, [s. a.].

Marino, Adrian, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

Micu, Dumitru, *În căutarea autenticităţii*, Editura Minerva, Bucureşti,1990.

Micu, Dumitru, *Mircea Eliade. Viaţa ca operă, opera ca viaţă*, Editura Constelaţii, Bucureşti, 2003.

Țuțea, Petre, *Mircea Eliade*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

Tomuș, Mircea, *Proza fantastică a lui Mircea Eliade*, în „Contemporanul”, 1981, 11 iulie, nr. 28, p. 22.

Vultur, Ioan, *Semnificația fantasticului la Mircea Eliade*, în „Orizont”, an XXXIII, nr. 10, ‹732›, 12 martie 1982, p.3.

[6] Adrian Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 414.

BDD-A21988 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:37 UTC)